

УДК 339.137+664.761 (477)

УЗГОДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ СУБ'ЄКТІВ ІНТЕГРОВАНОГО ЗЕРНОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ

Нікішина О.В.

Виділено підсистеми і протиріччя системи економічних інтересів інтегрованого ринку зерна, проаналізовано головні інтереси його суб'єктів. Запропоновано механізм узгодження економічних інтересів суб'єктів зернового ринку, що базується на домінанті інтересів держави та суспільства.

Постановка проблеми. В умовах економічної нестабільності першочерговим завданням держави є активізація відтворювальної функції продовольчих ринків шляхом модернізації діючої регуляторної політики. Її основою мають стати інноваційні методи і механізми збалансування різноякісних економічних інтересів (далі – ЕІ) суб'єктів стратегічних агропродовольчих ринків, зокрема, зернового, які базуються на глибинних дослідженнях підсистем та протиріч системи ЕІ певного ринку. Практика свідчить, що за відсутності зваженої державної політики регулювання відтворювальних процесів у структуроутворюючих секторах зернового ринку, зберігається процес протистояння різноспрямованих інтересів його суб'єктів, а не інтеграції та кооперації. Наслідком існуючого протистояння ЕІ є зростання обсягів позаелеваторного зберігання зерна, погіршення його якісних і технологічно-переробних параметрів, моновиробництво експортноорієнтованих культур, фінансові втрати аграріїв, скорочення обсягів товаропотоків між зерновим та насінневими ринками, структурні та фінансові деформації відтворювальних процесів інтегрованого ринку зернових культур тощо.

Аналіз досягнень та публікацій. Теоретико-методологічні засади формування, поєднання та реалізації ЕІ суб'єктів господарювання знайшли відображення в працях Басова В.В, Витвицької О.І., Гершкович Б. Я., Лисюка В.М., Ляшенка В.І., Свиридова О.Ю. та інших учених. Питанням розвитку зернового ринку України присвячені праці Ганганова В.М., Кузнецової І.О, Милованова Є.В., Саблука П.Т., Худолій Л.М. та інших науковців. Водночас малодослідженим залишається питання ідентифікації систем і підсистем економічних інтересів суб'єктів інтегрованого зернового ринку (далі – ІЗР) з урахуванням його структури та плинності відтворювальних процесів. Відповідно, постає необхідність в оцінці різноякісних інтересів ринкових суб'єктів ІЗР, протиріч та пріоритетів економічних інтересів з метою їх подальшого збалансування.

Мета статті – розробка механізму узгодження економічних інтересів суб'єктів державного ринку зерна – визначила низку завдань:

- ідентифікація підсистем і протиріч системи ЕІ зернового ринку з урахуванням особливостей його секторної структури;
- характеристика інтересів суб'єктів різних секторів ІЗР;
- обґрунтування принципів узгодження різноякісних ЕІ суб'єктів зернового ринку та держави;
- побудова моделі підтримання балансу ЕІ суб'єктів ІЗР.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічні інтереси нерозривно пов'язані з потребами та мотивами підприємницької діяльності. ЕІ – це реальні, обумовлені відношеннями власності і принципом економічної вигоди мотиви і стимули соціальних дій відносно задоволення динамічних систем індивідуальних потреб; усвідомлені потреби існування різних суб'єктів господарювання [1]. Економічні інтереси не тотожні потребам, їх задоволенню. По-перше, ЕІ знаходять своє вираження в поставлених меті та діях, спрямованих на задоволення потреб. Потреби і засоби їх задоволення відображають причину і форму прояву економічних інтересів. По-друге, ЕІ завжди відображають відповідний рівень і динаміку задоволення потреб.

Безпосередній зв'язок інтересу з економічною вигодою забезпечує активну участь ринкових суб'єктів у відтворювальному процесі. Спрямованість дій учасників процесу відтворення визначається їх ЕІ, які, в свою чергу, породжуються існуючими виробничими відносинами. Різноманіття ринкових суб'єктів обумовлює множинність видів та підвидів економічних інтересів. У результаті утворюється складна система інтересів, що охоплює всі стадії відтворювального процесу в межах певного товарного ринку.

Кожний товарний ринок можна представити у вигляді послідовного функціонування чотирьох складових секторів відповідно стадіям відтворювального процесу. Рух товару в прямому і рух грошей в зворотному напрямку складають повний замкнений відтворювальний цикл [2]. Інтегрований зерновий ринок – це складна мікроекономічна система взаємодій та взаємозв'язків між структуроутворюючими секторами (аграрним, первинної переробки, інфраструктурним і вторинної переробки) відповідно стадіям утворення, додавання, трансформації і споживання споживчих якостей зерна та продуктів його переробки, що інтегрована у макросистему національної економіки та виступає регулятором суспільного відтворювального процесу. Запропонована дефініція ІЗР відображає структуру ринку відповідно стадіям відтворювального процесу та одну з його основних функцій – відтворювальну. Секторна модель зернового ринку наведена на рис. 1.

Система економічних інтересів інтегрованого ринку зерна має підсистеми як у горизонтальному розрізі (секторні ЕІ), так і вертикальному (таблиця 1). Секторні інтереси об'єднують ЕІ суб'єктів господарювання, що розгортають свою діяльність у складових секторах зернового ринку. Множинність ринкових суб'єктів і різноспрямованість їх економічних інтересів породжують низку протиріч, які можуть виникати як всередині певного сектору (секторні протиріччя), так і між суб'єктами,

що здійснюють свою діяльність у різних секторах ринку (міжсекторні протиріччя).

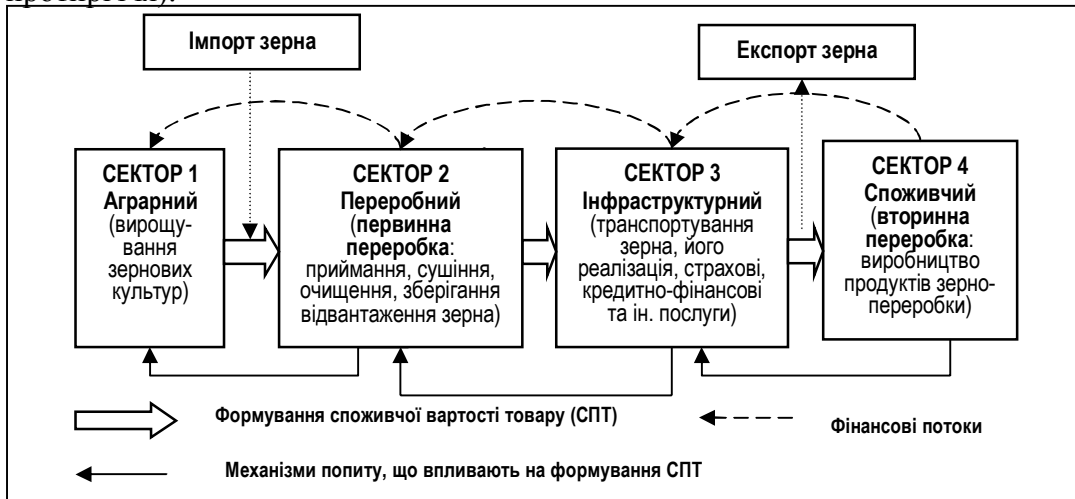

Рис. 1. Секторна модель інтегрованого зернового ринку (відтворювальна структура)

Оскільки зерновий ринок є одним із стратегічних соціально орієнтованих ринків, розвиток якого стимулює діяльність інших продуктових ринків, система його ЕІ зазнає зовнішнього впливу з боку суспільства, світового ринку зерна, суміжних ринків (див. табл. 1).

Таблиця 1

Підсистеми та протиріччя системи економічних інтересів інтегрованого зернового ринку України*

Підсистеми	Протиріччя			
	Секторні	УП	Міжсекторні	УП
<i>Горизонтальний розріз – секторні інтереси:</i>				
1. ЕІ аграрного сектору	1. Аграрні	▲	1. Сектор 1 і 2	▲■
2. ЕІ переробного сектору	2. Переробні	■	2. Сектор 1 і 3	▲▼
3. ЕІ інфраструктурного сектору	3. Інфраструктурні	▼	3. Сектор 1 і 4	▲●
4. ЕІ споживчого сектору	4. Споживчі	●	4. Сектор 2 і 3	■▼
			5. Сектор 2 і 4	■●
			6. Сектор 3 і 4	▼●
<i>Вертикальний розріз:</i>				
5. ЕІ суспільства і внутрішнього зернового ринку				Зовнішні протиріччя
6. ЕІ світового і державного ринку зерна				
7. ЕІ державних зернового та суміжних ринків (ринку борошна, круп, хлібобулочних виробів тощо)				

* Авторська розробка; ** УП – умовні позначення

Економічним інтересам перелічених носіїв притаманні так звані зовнішні протиріччя, оскільки вони виходять за територіальні і товарні межі державного зернового ринку. Прикладом зовнішніх протиріччя може бути протистояння інтересів внутрішніх ринків зерна та борошна стосовно рівня цін на зернові культури; державного та світового зернових ринків щодо обсягів експорту зернових у неврожайні роки; суспільства та

суб'єктів ринку стосовно якості, екологічної чистоти та безпеки зерна та продуктів його переробки.

Глибше розкрити зміст, напрями дії та протидії виділених підсистем та протиріч системи ЕІ інтегрованого зернового ринку допоможе їх характеристика (в розрізі секторів та на рівні держави як головного регулятора інтересів ринкових суб'єктів). Результати проведеного автором дослідження узагальнено в таблиці 2.

Таблиця 2

Характеристика економічних інтересів суб'єктів ІЗР*

Суб'єкти ринку	Характеристика інтересів	Шляхи забезпечення
Держава	1. Економічні: забезпе-чення доходності та ефективності функціонування ІЗР	Підвищення доходності зернових експортно-імпортних операцій Зміна сировинної орієнтації експорту Відновлення внутрішнього попиту
	2. Соціальні: забезпечення високого рівня продовольчої безпеки держави та її регіонів	Формування стратегічних резервів зернових культур Адміністративне ціноутворення масових сортів борошна і хліба
Зерновиробники (Сектор 1)	1. Зростання рентабельності продукції зерновиробництва (▲■; ▲▼; ▲●)**	Підвищення цін державних закупівель зерна Оптимізація тарифів на зернозберігаючі послуги
	2. Урізноманітнення каналів реалізації (▲▼)	Ефективне функціонування державного каналу реалізації зерна
	3. Впровадження орга-нічного виробництва (▲)	Створення та розвиток «зелених» ринків аграрної продукції
Суб'єкти зберігання зерна (Сектор 2)	1. Зростання рентабельності зернозберігаючих послуг: 1- (▲■; ■▼; ■●); 2- (▲■; ■▼); 3 - (▲■; ■●)	Завищення діючих тарифів Необ'єктивне визначення «класності» зерна Посередня якість зернозберігаючих послуг
	2. Нарощування обсягів зберігання зерна на сертифікованих елеваторах (■)	Обґрунтований рівень тарифів Висока якість елеваторних послуг Технічне оновлення на інноваційній основі
Експортери зерна (Сектор 3)	1. Зростання рентабельності діяльності зерноекспортерів: 1 - (▲▼; ■▼); 2 - (▲▼)	Закупівля зерна у виробників в період збору врожаю за заниженими цінами Відсутність нетарифних обмежень (квот) на експорт зернових культур
	2. Забезпечення позитивного міжнародного іміджу України на світовому ринку зерна (▼)	Реалізація екологічно чистого українського зерна не за заниженими, а ринковими цінами Пошук нових зовнішніх ринків збуту зерна та продуктів зернопереробки
Сектор 4	Виробники борошна, круп	Зростання рентабельності продукції (операційної діяльності) (▲●; ▼●)
Населення	Доступність продукції, її висока якість, екологічна чистота та безпека (●)	Зменшення тиску державного цінового регулювання Невисокі ціни на сировину (зерно) Зменшення товаропотоків у «тіньових» субсекторах ринку
		Державний контроль якості і безпеки зерна та продуктів його переробки Регулювання цін окремих сортів борошна та круп

* – Авторська розробка

** – Умовні позначення ланцюгів міжсекторних протиріч ЕІ суб'єктів ринку

В умовах динамічного конкурентного середовища головним ЕІ суб'єктів господарювання є зростання рентабельності продукції або операційної діяльності. Для зерновиробників реалізація даного інтересу породжує трьохелементний ланцюг міжсекторних протиріч (див. табл. 2), оскільки питання ціни реалізації зернових як головного чинника прибутковості аграріїв впливає на рівень рентабельності діяльності суб'єктів 2, 3 і 4 секторів інтегрованого ринку. Для хлібоприймального підприємства, яке поєднує зберігання зерна з його переробкою, можливе існування двохелементного ланцюга протиріч (варіант 3) за умови придбання зернових безпосередньо у їх виробників. Для зерноекспортерів, які є власниками елеваторів, нівелюються протиріччя між 2 та 3 секторами ринку (варіант 2); для решти суб'єктів зберігання зерна (як правило, державних лінійних елеваторів) характерним є трьохелементний ланцюг міжсекторних протиріч (варіант 1), що є свідченням відносно низької їх доходності.

Слід відзначити, що найменше протиріч виникає на рівні інфраструктурного сектору: двохелементний ланцюг протиріч між секторами 1 і 3, 2 і 3 (варіант 1) часто трансформується в одноелементний (варіант 2) за умови, якщо експортер є власником зернозберігаючого підприємства. Слід відзначити, що у всіх ідентифікованих ланцюгах міжсекторних протиріч наявний аграрний сектор (див. табл. 2). Така закономірність навіть без попередніх розрахунків свідчить про нестабільний, як правило, низький рівень рентабельності зерновиробників, їх залежність від державної допомоги та цінової політики найсильніших суб'єктів ринку – експортерів, які, до речі, найменш підвладні деструктивному впливу міжсекторних протиріч, оскільки можуть у певній мірі керувати ними, спрямовуючи їх вектор у необхідному напрямку [3].

Секторні протиріччя виникають між ринковими суб'єктами, які не можуть внаслідок фінансової нестабільності вдосконалювати застарілі технічні, технологічні, управлінські методи господарювання, та суб'єктами, орієнтованими на інноваційний розвиток, які готові підвищувати рентабельність шляхом впровадження органічного зерновиробництва у секторі 1, оптимізації тарифів та якості зернозберігаючих послуг у секторі 2, впровадження міжнародних маркетингових стратегій у секторі 3. Такі інтереси спрямовані на економічне зростання держави і співпадають з його ЕІ та інтересами суспільства.

Стратегічні інтереси держави на інтегрованому зерновому ринку найповніше реалізуються у двоєдності їх економічної та соціальної складових (див. табл. 2). Економічні інтереси держави полягають у забезпеченні доходності та ефективності функціонування ІЗР шляхом підвищення доходності зернових експортно-імпортних операцій, переорієнтації вектору українського експорту з сировини на готові зернові та хлібні продукти, поступового нарощування обсягів внутрішнього фуражного і продовольчого споживання зернових культур для

максимально повного забезпечення населення продукцією тваринництва власного виробництва та збільшення обсягів зернопереробного виробництва для потреб внутрішнього і зовнішнього ринків. Соціальні інтереси держави на ІЗР орієнтовані на досягнення високих рівнів національної і продовольчої безпеки шляхом забезпечення фізичної й економічної доступності зернових продуктів для всіх соціальних груп населення, формування стратегічних зернових запасів, адміністративного ціноутворення масових сортів борошна та хліба. Загалом двоєдність економічних і соціальних інтересів держави на ІЗР корелює з місією даного стратегічного ринку, яка також органічно поєднує економічну (задоволення потреб споживачів) та соціальну (забезпечення продовольчої безпеки) складові.

Вирішення завдання збалансування різноякісних ЕІ суб'єктів інтегрованого ринку зерна обумовлює необхідність обґрунтування пріоритету певних інтересів. На думку Ляшенко В.І., переважаюче значення задоволення суспільних потреб як умова розвитку суспільства ставить питання про необхідність пріоритету суспільних (загальнодержавних) інтересів. Завдання суспільства і самого суб'єкта (носія інтересів) полягає в тому, щоб знайти правильне співвідношення необхідних інститутів і суспільних процесів, яке сприяло б суспільно корисній спрямованості поєднання, формування та реалізації інтересів [1]. Враховуючи вищевикладене, в основу механізму узгодження ЕІ суб'єктів інтегрованого зернового ринку доцільно покласти такі принципи:

- пріоритет ЕІ держави як носія інтересів суспільства та нації;
- збалансування товарних і фінансових потоків на ІЗР;
- зменшення або нівелювання деструктивного впливу міжсекторних протиріч;
- раціональність поведінки ринкових суб'єктів, стимулювання суспільно корисної спрямованості та реалізації їх економічних інтересів.

Перелічені принципи знайшли відображення в запропонованій автором моделі підтримання балансу економічних інтересів суб'єктів інтегрованого ринку зерна, розробленій за результатами попередніх досліджень [3, 4, 5] (рис. 2).

Домінанта інтересів держави на ІЗР реалізується шляхом встановлення певних вимог та обмежень до діяльності його суб'єктів з метою забезпечення національної та регіональної продовольчої безпеки, стимулювання збалансованого розвитку складових секторів ринку, успішного вирішення економічних і соціальних завдань (див. рис. 2).

Для зменшення проявів існуючих структурних деформацій відтворювальних процесів на ІЗР, наслідком яких є зміна відтворювальної структури ринку (формування похідних секторів первинної і вторинної переробки зерна в межах аграрного сектору, в яких зберігається та використовується близько 43,3% внутрішнього споживання зерна) [4], необхідно посилити державний контроль за тарифною політикою елеваторів, оптимізувавши співвідношення якості/ціна зернозберігаючих

послуг, створити регіональні незалежні лабораторії із визначення якості і класу зернових, гарантуючи аграріям справедливу ціну на них (рис.2).

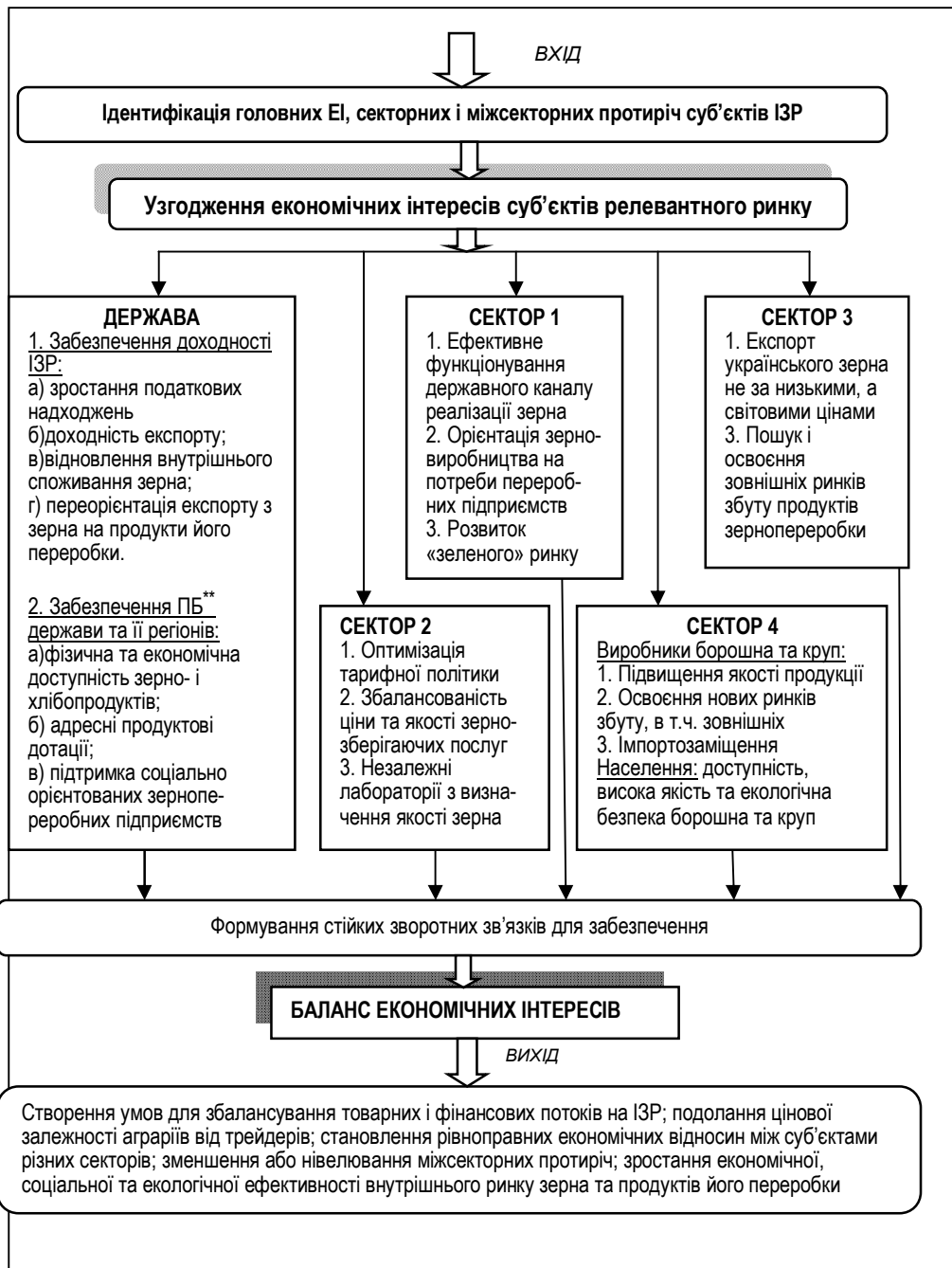

Рис. 2. Модель підтримання балансу економічних інтересів суб'єктів інтегрованого ринку зерна*

* – Авторська розробка; ** ПБ – продовольча безпека

Щоб збалансувати товарні і фінансові потоки на ІЗР, доцільно спрямувати вектор регуляторних дій на підтримку, перш за все, виробників зерна та продуктів його переробки, що знайшло відображення в запропонованій моделі (див. рис. 2). Серед заходів, покликаних підвищити рентабельність аграрного та споживчого секторів зернового ринку, слід виділити забезпечення ефективного функціонування державного каналу реалізації зернових культур як потенційному засобу протидії цінній залежності виробників від зерноекспортерів та елеваторів, зменшення деструктивних протиріч між 1, 2 і 3 секторами ринку; стимулюванню експорту не зернових культур, а продуктів їх переробки; підтримці стратегічних зернопереробних підприємств, ЕІ яких мають суспільно корисну спрямованість. Слід відзначити, що інтереси ринкових суб'єктів, орієнтовані на впровадження органічних технологій зерновиробництва, інноваційний розвиток зернозберігаючих та переробних підприємств, освоєння експортерами зовнішніх ринків збуту зернопереробної продукції, мають суспільно корисну спрямованість, і, відтак, повинні заохочуватися державою.

Загалом раціональність поведінки суб'єктів внутрішнього зернового ринку спрямовується на досягнення власної мети в межах встановлених державою вимог до їх діяльності (див. рис. 2). Відповідно до теорії раціонального вибору, раціональність визначається як ідеальний (абстрактний) тип реальності, що дає змогу сформулювати певні гіпотези стосовно поведінки економічних суб'єктів і, відповідно, прогнозувати їх можливі відносини між собою [6]. Критерій визначає якісну сутність економічного явища, на відміну від показників, які є його кількісною характеристикою. Враховуючи наведені визначення, критерій раціональності економічних відносин між суб'єктами інтегрованого ринку зерна можна ідентифікувати як ефективність відтворювального циклу, тобто відповідність (міжсекторна пропорційність) обсягу грошових коштів доданої вартості товару. Критерій раціональності має двояку природу: з одного боку, він орієнтований на збалансування суспільних та особистих інтересів, з іншого, на оптимізацію міжсекторних ЕІ суб'єктів господарювання. В обох випадках провідна роль регулятора належить державі (див. рис. 2).

Висновки. В ході дослідження системи економічних інтересів суб'єктів ІЗР було встановлено, що найгостріші міжсекторні протиріччя виникають між аграрним та інфраструктурним секторами. При цьому у всіх ідентифікованих ланцюгах міжсекторних протиріч наявним є аграрний сектор, що свідчить водночас про його ключову роль у функціонуванні інтегрованого зернового ринку та його фінансову нестабільність, породжену ціновим, інформаційним, ресурсним тиском з боку більш рентабельних суб'єктів, наділених ринковою владою. Проведені автором дослідження сучасних деформацій відтворювальних процесів зернового ринку дозволили обґрунтувати пріоритетні напрям і

форми збалансування товарних і фінансових потоків, що знайшло відображення в розробленій моделі підтримання балансу ЕІ суб'єктів ІЗР.

Теоретичне значення проведеного дослідження полягає в розвитку методичних підходів до формування, поєднання та реалізації економічних інтересів суб'єктів інтегрованого ринку зерна, практичне значення визначається можливістю використання його основних положень в ході реформування діючого регуляторного механізму. Перспективи подальших досліджень полягають в оцінці впливу зовнішніх протиріч, що виникають між ЕІ світового і державного ринку зерна, ЕІ внутрішніх зернового та суміжних ринків, а також моделюванні систем ЕІ суб'єктів стратегічних ринків продуктів харчування за методикою, викладеною в статті.

Література:

1. Ляшенко В.И. Регулирование развития экономических систем: теория, режимы, институты. – Донецк:Дон.НТУ, 2006. – 668 с.
2. Лысюк В.М. Воспроизводственная функция товарных рынков / В.М.Лысюк. – Одесса: ИПРЭИ НАН Украины, 2011. – 225 с.
3. Нікішина О.В. Баланс інтересів: критерій раціональності економічних відносин (на прикладі державного ринку зерна) / О. В. Нікішина // Економіка харчової промисловості. Науковий журнал ОНАХТ. – 2010. – №4 (8) – С.42-48.
4. Нікішина О.В. Сучасні трансформації відтворювальних процесів на внутрішньому ринку зерна / О.В. Нікішина // Економіка харчової промисловості. Науковий журнал ОНАХТ. – 2012. - №2 (14) – С. 5-11.
5. Ганганов В.М. Механізм розподілу доходів на зерновому ринку України. /В.М. Ганганов, В.М. Лисюк, О.В. Нікішина // Економіка АПК. – 2012. - №12. – С. 29-36.
6. Швери Р. Теория рационального выбора: универсальное средство или экономический империализм // Вопросы экономики. – 1997. –№7. – С. 35-52.

Abstracts

Nikishina O.V.

Concordance of economic interest of subject integrated market grain of Ukraine

Subsystems and contradictions of the system of economic interests of integrated market grain are distinguished, main interests of his subjects are analysed. The mechanism of concordance of economic interests of subjects market grain which is based on the dominant of interests of the state and society is offered.